

महशींचे उन्हाळ्यात करावयाचे व्यवस्थापन

प्रा. निखिल सोनोने

सहाय्यक प्राध्यापक

पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग

कृषी महाविद्यालय गेवराई तांडा, औरंगाबाद

प्रा. श्वेता धांडे

सहाय्यक प्राध्यापिका

पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग

समर्थ कृषी महाविद्यालय, देऊळगाव राजा

प्रा. वर्षा भोपळे

सहाय्यक प्राध्यापिका

कृषिविद्या विभाग

नानासाहेब कदम कृषी महाविद्यालय, औरंगाबाद

भारतामध्ये महशीचे दूग्धव्यवसायामध्ये अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. त्याचे कारण असे की महशींची दूध उत्पादन क्षमता, निकृष्ट प्रतीच्या चान्याचे उत्तम प्रतीच्या दुधात रूपांतर करण्याची क्षमता आणि दुधामधील सायीचे (स्निग्ध) असणारे प्रमाण हे गाईपेक्षा जास्त असते. म्हणून दूध व्यवसायासाठी महशी पालणे किफायतशीर आहे. भारतामध्ये एकूण दुध उत्पादनापैकी ५२-५३ टक्के वाटा हा महशींपासून मिळणाऱ्या दुधाचा आहे. भारतामध्ये एकूण १७ प्रकारच्या महशींच्या जाती आढळतात. त्यापैकी महाराष्ट्रामध्ये सर्वसाधारणपणे मुन्हा, नागपुरी, पंढरपुरी, सुरती व जाफ्राबादी या जातींचा दूध उत्पादनासाठी वापर केला जातो.

महशींपासून मिळणाऱ्या दुधात मानवी आरोग्यास लागणारे सर्व आवश्यक घटक उपलब्ध आहे. याशिवाय महशींच्या दुधापासून तयार होणाऱ्या पदार्थांची गुणवत्ता गायींच्या दुधापासून बनलेल्या पदार्थांपेक्षा उत्तम असते. त्याचप्रमाणे महशींच्या वळुंचा काही भागांमध्ये शेतीकामात सुद्धा उपयोग केला जातो. याचप्रमाणे जातिवंत वळू पासून चांगले वीर्य निर्माण करून ते कृत्रिम रेतनासाठी सुद्धा वापरतात.

आतापर्यंत आपण महशींपासून मिळणारे उत्पादन व महशींपासून आपल्या जीवनातील उपयोग पाहिले, पण हे महशींपासून मिळणारे विविध उत्पादन व फायदे यांचे सात्यत टिकून ठेवण्यासाठी आपल्याला महशींचे व्यवस्थापन करणे खूप महत्त्वाचे आहे आणि तेही विशेषतः उन्हाळ्यामध्ये. त्याचे कारण म्हणजे एकतर त्यांच्या त्वचेचा रंग हा काळा आहे. त्यामुळे सूर्यप्रकाश हा जास्त प्रमाणात शोषला जातो. यामुळे शरीरातील उष्णतेत वाढ होते आणि दुसरे व महत्त्वाचे कारण म्हणजे उष्णता शरीराबाहेर टाकण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या घामग्रंथींची संख्या ही इतर जनावरांच्या प्रमाणात कमी असते.

वरील कारणांमुळे महशींच्या शरीरातील उष्णतेत वाढ होते व त्याचा परिणाम तिच्या खाण्या-पिण्यावर, दूध उत्पादनावर व प्रजनन क्षमतेवर होतो. म्हणून उन्हाळ्यामध्ये महशींच्या निवारा व्यवस्थापनाबाबत, आहार व्यवस्थापनाबाबत आणि प्रजनन व्यवस्थापनाबाबत विशेष काळजी घेणे आवश्यक असते. जेणेकरून आपल्याला दूध-उत्पादनात होणारी घट तसेच आपले होणारे आर्थिक नुकसान दोन्ही ही टाळता येऊ शकते.

जर म्हैस जास्त तापमानात सतत राहात किंवा काम करत असेल तर तिचे शारीरिक तापमान वाढते व चारा खाणे कमी करून जास्त पाणी पिते व परिणामी दूध उत्पादन घटते, दुधातील आवश्यक घटकांमध्ये सुद्धा कमी अधिक प्रमाणात घट होते. महशींची शारीरिक वाढ घटते व वजन सुद्धा कमी होते आणि आपोआपच महशींच्या प्रजनन प्रक्रियेवर सुद्धा फरक व बदल घडून येतो. परिणामी महशींचे पुनःरूपादनात घट होते.

खालील योग्य व्यवस्थापनामुळे आपण वरील नुकसान टाळू शकतो:

• **निवारा व्यवस्थापन:**

उन्हाळ्यामध्ये उष्णतेपासून संरक्षण व्हावे म्हणून गोठ्याच्या चारीही बाजूने ग्रीन नेट किंवा गोणपाट (पोत) बांधून गोठा चारही बाजूने झाकून घ्यावा त्यामुळे उष्ण हवेपासून महशींचे संरक्षण होईल. महशी मुक्त गोठ्यात असल्यास त्यांना बसण्यासाठी सावली करावी. गोठ्याच्या अवतीभवती थंडगार सावली देणारी झाडे लावावीत, गोठ्याच्या छपराची उंची जास्त असावी. जेणेकरून गोठ्यातील हवा खेळती राहिल व गोठ्यातील तापमान कमी होण्यास मदत होईल. गोठ्याच्या चहूबाजूला बांधलेल्या गोणपाटावर पाणी शिंपडल्यास गोठ्यातील वातावरण थंड राहते. गोठ्याच्या छपरावर वाळलेला चारा, लांब गवत, उसाचे पाचट अंधारावे. त्यामुळे गोठ्यातील तापमान नियंत्रित राहते. दुपारच्या वेळेस महशींना थंड सावलीत बांधावे. पाणी मुबलक प्रमाणात असल्यास गोठ्याजवळ तलाव बांधून त्यामध्ये महशींना दुपारच्यावेळी पोहण्यास / डुबण्यास सोडावे किंवा पाणी कमी प्रमाणात उपलब्ध असल्यास महशींच्या अंगावर गोणपाट टाकून ते वेळोवेळी पाण्याने ओली करावी त्यामुळे महशीला शारीरिक तापमान नियंत्रित करण्यात मदत होते. याशिवाय गोठ्यामध्ये स्पिंकलर, फॉगर्स कुलर, पंखा अशा आधुनिक उपकरणांचा वापर करून गोठ्यातील तापमान नियंत्रित ठेवता येऊ शकते.

• **चारा-पाणी व्यवस्थापन:**

उन्हाळ्याच्या काळात दुग्धोत्पादन व प्रजोत्पादन चांगले ठेवायचे असेल तर आहार व्यवस्थापनात बदल करणे खूप महत्त्वाचे आहे. या काळात आहारातील पोषणमूल्य वाढीव ठेवावीत. उष्मांक जास्त मिळवण्यासाठी खुराक वाढून चान्याचे प्रमाण कमी करावे. सुका चारा कमी करून हिरव्या चान्याचे आहारातील प्रमाण वाढवावे. या काळात प्रथिनांची वाढीव

गरज असते ही गरज भागवण्यासाठी आहारात हरभऱ्याची चुरी, सरकी पेंड, मका भरडा इत्यादींचा वापर करावा. वातावरणातील तापमान कमी असताना म्हणजे पहाटे व संध्याकाळी जास्त खुराक, चारा द्यावा म्हणजे जनावरे योग्य प्रकारे खाद्य खातात.

उन्हाळ्यात जनावरांची रोगप्रतिकारक शक्ती कमी होते म्हणून या काळात जनावरांच्या आहारात, खाद्यात क्षारमिश्रण आणि जीवनसत्त्वे योग्य प्रमाणात द्यावी.

उन्हाळ्यात शरीरातील घाम व ताळे द्वारे पाणी बाहेर पडल्यामुळे या कालावधीत म्हशींना अतिरिक्त पाण्याची गरज असते. बऱ्याच वेळा पशुपालक स्वतःच्या सोयीनुसार दिवसातून दोन ते तीन वेळा पाणी पाजतात. तसेच पाण्याचे मोजमाप ठेवत नाहीत याचा परिणाम आपल्याला म्हशींच्या दूध उत्पादनावर दिसून येतो. त्यामुळे म्हशींना पाणी पाजण्याचे वेळापत्रक निश्चित करावे. म्हशींना एक लिटर दुधाच्या निर्मितीसाठी चार ते पाच लिटर पाण्याची गरज असते. सर्वसाधारणपणे दिवसभरात म्हशींना ८० ते १०० लिटर पाण्याची गरज लागते. या हिशोबाने पशुपालकांनी स्वच्छ, थंड व मुबलक प्रमाणात पाण्याचे व्यवस्थापन करावे.

• प्रजनन व्यवस्थापन:

भाकड आणि दुधाळ जनावरांचे संरक्षण करावे. गेरा (रेडा) व वळु यांचे प्रखर सूर्यप्रकाश व उन्हापासून संरक्षण करावे. माज ओळखणारे खट्टी केलेल्या वळूंची काळजी घ्यावी व त्यांचे उन्हापासून संरक्षण करावे. म्हशींचा माज मुका असतो म्हणून खट्टीकरण केलेला वळू म्हशींच्या कळपात सोडावा जेणेकरून तो म्हशींचा माज ओळखेल. माजावर आलेली म्हैस शक्य असल्यास नैसर्गिक पद्धतीने किंवा पशुवैद्यकाच्या साहाय्याने कृत्रिम रेतन करून फळून घ्यावी. नैसर्गिकरित्या म्हैस फळविण्यासाठी चांगल्या जातिवंत रेड्याचा किंवा कृत्रिम-रेतनासाठी जातिवंत रेड्याच्याच वीर्याचा वापर करावा.

वरील सर्व बाबींचे योग्य व्यवस्थापन करून आपण उन्हाळ्यात म्हशींपासून योग्य उत्पादन घेऊ शकतो.

(संपर्क: +९१ ९९२१७१७१७९)

शेतकरी बंधू आणि वाचकांसाठी

आम्ही आपल्यासारखे आहोत, आपल्या परिसरातील आहोत, आपल्याच व्यवसायात आहोत. आम्ही आपल्यासारखेच या व्यवसायाच्या समस्यातून गेलो आहोत, जात आहोत. आपल्या अशा समस्या - प्रश्न असतील तर आम्हास जरूर कळवावे. आम्ही आपल्या समस्या सोडविण्याचा आमच्या परीने निश्चित प्रयत्न करू. आम्हाला त्यातून मोठा आनंद, समाधान लाभेल. या समस्या शेती, शेत पिकांसंबंधी असल्यात.

आपण कोरडवाहू शेती, फळबाग, भाजीपाला, फुलशेती, पशुपालक शेतकरी आहोत. प्रत्येक शेतकऱ्याचे शेती करण्याचे व पिकवण्याचे स्वतःचे एक खास विज्ञान असते, तंत्र असते. या विज्ञानाचा आणि तंत्राचा उपयोग करून आपल्या शेतीत त्यांनी भरघोस उत्पादन घेतलेले असते. प्रत्येक शेतकरी वैज्ञानिकच असतो. शेतातील कामात येणाऱ्या अनंत अडी-अडचणीतून मार्ग काढताना या विज्ञानाची त्यांच्या शेतीच्या कामातील वेगळ्या तंत्राची त्याला मोठी मदत झालेली असते, आपले हे विज्ञान किंवा प्रयोग-तंत्रज्ञान लिखित स्वरूपात आपण मासिकाच्या मेल आयडी वर पाठविल्यास आम्ही आमच्या मासिकातून यशोगाथेच्या स्वरूपातून ते प्रसिद्ध करू. ज्ञान दिल्याने त्याची वृद्धी होते, तसेच आपल्या या विज्ञानाचा व तंत्रज्ञानाचा फायदा इतर शेतकऱ्यांना होईल. यात तिकमात्र शंका नाही.

अधिक माहितीसाठी संपर्क करा: +९१ ९४२३७२१८९४
+९१ ९१७२२४६२४४

महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाच्या कुलगुरुपदी डॉ. प्रशांतकुमार पाटील यांची नियुक्ती

भारतीय कृषि संशोधन परिषदेच्या मुंबई येथील केंद्रीय कापूस तंत्रज्ञान संशोधन संस्थेचे संचालक डॉ. प्रशांतकुमार गुलाबराव पाटील यांची राहुरी, जि. अहमदनगर येथील महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाच्या कुलगुरुपदी नियुक्ती करण्यात आली आहे.

राज्यपाल तथा विद्यापीठाचे कुलपती भगतसिंह कोश्यारी यांनी डॉ. प्रशांतकुमार पाटील यांची २७/०२/२०२१ रोजी पाच वर्षांच्या कार्यकाळासाठी नियुक्ती जाहीर केली.

डॉ. प्रशांतकुमार पाटील यांनी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठातून कृषि अभियांत्रिकी या विषयात बी.टेक. पदवी प्राप्त केल्यानंतर त्यांनी आयआयटी खडकपूर येथून एम.टेक. व त्यानंतर नागपूर येथील व्हीएनआयटी येथून पीएच.डी. प्राप्त केली आहे.

कृषीपर्व मासिकातर्फे कुलगुरु डॉ. गुलाबराव पाटील, महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ राहुरी यांचे हार्दिक अभिनंदन !